

Б Л О К І І

Проекти учасників VI МІЖНАРОДНОГО СТУДЕНТСЬКОГО САМІТУ

«ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ»

Возна Дар'я Вікторівна
Книш Софія Вячеславівна

Науковий керівник – Наливайко Лариса Романівна
проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України,
академік Національної академії
наук вищої освіти України

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА ЗАРУБІЖНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ

Домашнє насильство постійно викликає науковий інтерес фахівців різних галузей науки (соціології, психології, педагогіки, медицини, кримінології тощо). Ця суспільна проблема стала предметом вивчення, передусім, науковців-правників в межах адміністративно-правових та кримінально-правових досліджень. Сьогодні, низка фахівців різних галузей юридичної науки доводять міждисциплінарний характер цієї проблеми. Дієвість механізму запобігання та протидії цьому явищу залежить від організації міжвідомчої взаємодії.

Проблеми запобігання та протидії домашньому насильству вивчала низка науковців, серед яких: Н. Аніщук, А. Байда, А. Бова, Н. Болотіна, Л. Бойченко, В. Гальцова, Г. Герасименко, Т. Гончарова, І. Грицай, О. Дашковська, А. Джуца, О. Дудоров, Л. Єрохіна, К. Ілікчієва, Л. Кобелянська, А. Колесова, М. Лактіонова, К. Левченко, Ю. Лисюк, Т. Матюшкова, Т. Марценюк, Т. Мельник, В. Муранова, Я. Оленіна, О. Руднева, О. Старчук, М. Хавронюк, О. Харитонова, Г. Христова, Ю. Черняк, Т. Шевчук та ін.

За даними ЮНЕСКО, домашнє насильство існує у будь-якому суспільстві, будь-якій культурі, воно передається з покоління в покоління, перетворюючи вихованих у насильстві дітей у жорстоких дорослих¹. Причини домашнього насильства, мають тривалу історію та базуються на багатовікових традиціях, що в тих чи інших формах притаманні кожному суспільству. Не виключенням є і українське.

Насильство на сімейно-побутовому ґрунті протягом тривалого часу в багатьох країнах не вважалося правопорушенням, його розглядали як форму належної поведінки. Аналіз нормативних джерел різних епох і держав виразно свідчить про те, що сімейне насильство обумовлено особливостями традицій, національних цінностей, релігії та культури різних країн². Створити сім'ю для наших предків було чи не найголовнішою задачею, яку дівчатам треба було виконати до 18, а хлопцям – до 20 років. Незважаючи на такий досить ранній вік початку самостійного дорослого життя, необхідних знань про подружнє життя молодь не мала. Батьки сумлінно вчили своїх дітей лише поратися по гос-

¹ Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навч. посіб. К. : ДЦССМ, 2002. 132 с., с.58.

² Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 272–281, с. 273.

подарству, бо вірили, що цього достатньо для щасливого сімейного життя. Статеве виховання і розмови про репродуктивне здоров'я тим часом залишалися табу¹. Низка українських традицій передбачала і заохочувала фізичне та психологічне насильство щодо наречених і дружин. Основною ж причиною, що провокувала насильство були недоліки у веденні домашніх справ та непослух дружини.

Підтримку домашнього насильства щодо жінки яскраво демонструє український фольклор: «Б'є – значить любить», «Бий бабу молотом, буде баба золотом», «Від милого пана не болить і рана», «Жінка не бита – що коса не клепана!» та ін.

Патріархальну систему цінностей і принизливе ставлення до жінки можна відстежувати в приказках і прислів'ях, що мали деякий вплив на поведінку людей і відображали собою культурно-моральні настанови в Європі. Прикладом може слугувати правило «трьох К» у німців – «Kinder, Küche, Kirche» – діти, кухня, церква². Суспільство не тільки толерувало насильство щодо жінок, але й всіляко його виправдовувало.

На пострадянському просторі проблемою сімейно-побутового насильства зацікавилися з кінця 1990-х. Спеціальне законодавство щодо протидії йому було прийняте у Киргизстані, Грузії, Молдові, Україні. Цьому сприяв комплекс причин: 1) криза перебудови суспільних відносин у 90-ті роки та зростання злочинності на ґрунті сімейних відносин; 2) ратифікація ключових міжнародних стандартів (Конвенція ООН про права дитини та Декларація про викорінення насильства проти жінок); 3) розширення інформаційних зв'язків у глобалізованому світі (між вченими, працівниками правоохоронних органів, соціальними працівниками); 4) робота правозахисних недержавних організацій гендерного спрямування^{3 4}. У 2001 році Україна стала першою державою на пострадянському просторі, що схвалила окремий закон у сфері протидії домашньому насильству.

На становлення в Україні механізму запобігання і протидії домашньому насильству вплинуло підписання та виконання низки міжнародних документів, щодо протидії цьому явищу.

Після ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій держава досягла певного прогресу у сфері сприяння гендерній рівності та розширення прав і можливостей жінок. Зокрема, було сформовано основні складові інституційного механізму забезпечення гендерної рівності, законодавчу базу було приведено у відповідність до міжнародних стандартів. Набув розвитку потужний сектор громадських організацій, діяльність яких спрямована на уповноваження та захист прав жінок і забезпечення гендерної рівності⁵. Останнім важливим кроком для України було приєднання в 2011 році до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Вона впливає на процес утвердження в Україні цілісної і загально визнаної концепції протидії домашньому та гендерно обумовленому насильству. Але, цей крок він не реалізований до кінця, оскільки не відбулась її ратифікація.

В Україні від домашнього насильства щорічно страждає 1,1 млн. жінок, тому ця соціальна проблема залишається однією з найтяжчих. Рада Європи активно закликає Україну ратифікувати Стамбульську конвенцію, що не відбувається через суттєвий супротив Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій.

Сьогодні впала завіса мовчання про домашнє насильство, це явище визнають соціальною, а не приватною проблемою. При цьому, насильство в сім'ї залишається однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі. Зазвичай, найбільше страждають від насильства жінки, діти та люди похилого віку. Домашнє насильство є найбільш складним для протидії. Насильство в сім'ї або родині притаманне для багатьох держав, незважаючи на їх позитивні здобутки у

¹Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). Львів, Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.

² Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 272–281, с. 276

³ Галай А. О. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія. Київ: КНТ, 2014. 160 с.

⁴ Грозовський І. М. Світовий досвід запобігання домашньому насильству (історико-правовий аспект). Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с.46-50.

⁵ Україна. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів 23-ї спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті 20-ї річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р. URL: <http://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>

законодавчій, політичній та практичній сферах¹. Патріархальне ставлення до ролі жінки у сім'ї та суспільстві, стереотипні уявлення про стосунки батьків і дітей, де покарання трактується як природна складова виховання, призводять до того, що потерпілі не завжди повідомляють у правоохоронні чи інші органи про факти домашнього насильства². Домашнє насильство характеризується високим рівнем латентності. До того ж, жертви інколи не розуміють, що по відношенню до них вчинено насильство.

Домашнє насильство є одним із видів насильства у суспільстві. Його відмінною рисою є те, що вчиняється близькими людьми (родичами/членами родини). Частота та форми насильства, включаючи насильство щодо партнера, дуже відрізняються в різних культурах. Стать формує зміст насильницьких дій по-різному для жінок і чоловіків, однак, такий зміст варіюється в залежності від ситуативного та культурного контексту³. Домашнє насильство є одним з проявів гендерно обумовленого насильства.

В державах-членах Європейського Союзу проблемі гендерно обумовленому насильству приділяється ґрунтовна увага як компоненту гендерної нерівності, значні зусилля покладаються на удосконалення нормотворчості та правореалізації у цій сфері. Відповідній діяльності обов'язково передують розробка та прийняття гендерно розвиненого законодавства, запровадження якого забезпечує досягнення гендерного паритету⁴. В державах з високим рівнем гендерного паритету, рівень домашнього насильства є нижчим.

Власне, поняття домашнього насильства на доктринальному та нормативно-правовому рівнях знаходиться у процесі постійної трансформації і переосмислення у напрямі формування його універсального змісту.

У ст. 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, домашнє насильство визначено як всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні⁵. Вказане поняття знайшло своє відображення у новій редакції Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р.

В Законі домашнє насильство визначено як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь⁶.

Поняття домашнього насильства як кримінально караного злочину сформульовано через перелік форм насильства та суб'єктів, на які воно може бути спрямоване. Так, відповідно до ст. 126-1 Кримінального кодексу України, **домашнє насильство** – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи⁷. Не зважаючи на достатньо критичні оцінки віт-

¹ Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України. К., 2018. 86 с.

² Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 272–281, с. 278–279.

³ Nancy Felipe Russo, Angela Pirlott Gender-based violence concepts, methods, and findings. Annals New York Academy of sciences. 2006. № 1087. P. 178–205.

⁴ Оніщенко Н., Матвієнко О., Томашевська М. Гендерно чутлива політика як спосіб подолання правового нігілізму. Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки. 2005. № 30. С. 18–25., с. 24

⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

⁶ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст.35.

⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст.131.

чизняних вчених-фахівців кримінального права стосовно техніки нормопроекування змін до Кримінального закону щодо домашнього насильства, все ж вони стали одним з перших дієвих кроків у протидії цьому явищу.

Труднощі, пов'язані з визначенням насильства, можна вирішити, якщо розглядати цю категорію через сферу міжособистісних відносин між людьми. У такому контексті насильство можна визначити як прийняття рішення однією людиною за іншу людину, примноження, посилення однієї волі за рахунок іншої, самореалізації на фоні приниження іншого і знуцання над ним. Насильство є одним із способів, що забезпечують панування, владу однієї людини над іншою¹. Під терміном «домашнє насильство», тривалий час розуміли лише застосування фізичної сили одним з членів сім'ї стосовно іншого. Пізніше стало зрозуміло, що домашнє насильство включає сексуальний, економічний та психологічний елемент.

Домашнє насильство має глибокі корені застарілого гніту, що засноване на міжстатевому, економічному або фізичному домінуванні у сімейних відносинах. Таке насильство вчинюється з протиправним наміром завдати прямого чи непрямого впливу на поведінку залежного члена сім'ї та пов'язане із завданням матеріальної чи моральної шкоди². На сьогодні загально визнаними є **чотири форми домашнього насильства**: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне. Особливістю домашнього насильства є часте поєднання декількох його форм.

Виділяють наступні **ознаки домашнього насильства**: 1) *насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно*. Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого члена сім'ї; 2) *дії унеможливають ефективний самозахист*. Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги – це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше положення тощо; 3) *дії порушують права і свободи особи*. Кривдник завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи; 4) *насильницькі дії спричиняють шкоду* (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі. Наслідком від насильницької дії завжди є шкода – це можуть бути матеріальні втрати, фізичні ушкодження, погіршення емоційного стану³. До ознак домашнього насильства слід віднести такі ознаки, як *систематичність*.

Систематичність домашнього насильства означає послідовність у діях та вчинках кривдника, наявність системи у вчиненні ним насильства. Ознака *систематичності* є оціночною, тому на практиці можуть виникати труднощі щодо її встановлення та опису в процесуальних документах. Систематичність характеризується не лише наявністю кількісного критерію, тобто багаторазовість періодично здійснюваних дій (два/три і більше рази), але і їх взаємозв'язком, внутрішньою єдністю, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих⁴. Відсутність систематичності у вчинках кривдника не є підставою звільнення його від юридичної відповідальності, оскільки і одиничні випадки домашнього насильства є караними.

Психологи доводять, що інциденти домашнього насильства повторюються, якщо бездіяти. Насильство в сім'ї розвивається циклічно: одна з головних особливостей домашнього насильства полягає в тому, що воно являє собою повторювані в часі інциденти (паттерни) множинних видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного та економічного)⁵. У зв'язку з цим актуальність мають різноманітні програми і тренінги для кривдників за участі психологів.

Домашнє насильство має високий ступінь *латентності*. Тенденція приховування фактів домашнього насильства, не дозволяє зрозуміти реальний масштаб цього правопорушення. Повної та реальної статистики про масштаби та частоту випадків домашнього насильства не існує. Оскільки є фактори, які створюють перепони для звернення реальних чи потенційних жертв до структур, що здійснюють заходи з протидії насильству в сім'ї. Це – обгрунтована занепокоєність жертв, що злочинець

¹ Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. Актуальні проблеми психології. Том I. 2018. № 50. С. 57-64, с. 58.

² Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія. А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В. В. Муранова та ін. / За заг. ред. А. О. Галай. К.: КНТ, 2014. 160 с.

³ Насильство: короткий інструктаж для консультантів та консультанток. МБФ «Альянс громадського здоров'я». Київ, 2017. 35 с.

⁴ Степаненко О. В. Систематичність як ознака домашнього насильства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11010/STEPANENKO%20O%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁵ Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах. Практична психологія і соціальна робота. К., 1998. № 9. С. 20-23.

не буде заарештований, недовіра до правової системи, небажання відкривати свою таємницю суспільству та багато іншого. Більшість випадків насильства залишаються невідомими¹. Очевидно, передумовою зниження латентності домашнього насильства є забезпечення ефективності інституційної системи запобігання цьому явищу, утвердження довіри громадян до поліції.

Дієвість і ефективність виявлення і розслідування фактів домашнього насильства є досі не вирішеними проблемами. Однією із складностей аналізу даних про акти насильства взагалі та насильства щодо жінок зокрема є складність вимірювання рівня та ступеня насильства. Деяким поняттям, як от моральна наруга (моральна образа) та сексуальне домагання, важко дати визначення, тому виникають проблеми щодо вимірювання². Механізм протидії домашньому насильству як одному з найпоширеніших латентних правопорушень потребує залучення кваліфікованих фахівців – перш за все поліцейських-експертів з домашнього насильства.

Ключовою ознакою цього правопорушення є *специфічні відносини між жертвою і кривдником*, що виникають: в сім'ї; між родичами; між колишнім чи теперішнім подружжям; між особами, які спільно проживають (проживали) як сім'я, але не перебувають (не перебували) у родинних стосунках.

Законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється на: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречених; 4) матір (батька) або дітей одного з подружжя (колишнього подружжя) та іншого з подружжя (колишнього подружжя); 5) осіб, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) осіб, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьків (мати, батько) і дитину (дітей); 8) діда (бабу) та онука (онуки); 9) прадіда (прабабу) та правнука (правнучку); 10) вітчима (мачуху) та пасинка (падчерку); 11) рідних братів і сестер; 12) інших родичів: дядька (тітку) та племінника (племінницю), двоюрідних братів і сестер, двоюрідних діда (бабу) та двоюрідних онука (онуку); 13) дітей подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікунів, піклувальників, їхніх дітей та осіб, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів, їхніх дітей та прийомних дітей, дітей-вихованців, дітей, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя³.

Особливою категорією жертв домашнього насильства є особи з інвалідністю і люди похилого віку, які потребують постійного домашнього догляду. Такі особи часто не мають можливості повідомити про те, як з ними поводяться. Вони можуть бути ізольованими через стан здоров'я (прикутими до ліжка)⁴. Вразливими до домашнього насильства є діти. Насильницькі дії різного характеру завдають збитків здоров'ю, гармонічному розвитку, соціалізації дитини, часто стають причиною розвитку хронічних захворювань та психологічних розладів.

Важливим у розумінні сутності домашнього насильства є вивчення його множинних причин і наслідків. Повсякчас, дослідники явища домашнього насильства намагаються систематизувати такі причини та виявити наприми їх попередження.

Капська А. виділяє два підходи до визначення передумов домашнього насильства – **соціологічний та соціально-психологічний**. *Соціологічний підхід* визначає насильство як соціокультурну обумовленість, тобто насильство провокують стереотипи сімейних стосунків, виховання дитини, що прийняті в конкретній групі населення. *Соціально-психологічний підхід* розглядає насильство як результат негативного особистого життєвого досвіду людини, «травми дитинства» тощо⁵. Сукмановська Л. виділяє три групи причин домашнього насильства: **психологічні** – психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка; **соціальні** – патріархальна культура, нерівномірний розподіл влади між чоловіками і жінками, стереотипність уявлень про ролі в сім'ї та виховання дітей; високий рівень алкоголізації населення; поширення наркоманії; **економічні**

¹ Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І. Київ, 2011. 192 с., с.27

² Захожа В. А. Фізичне насильство щодо жінок у сім'ї. Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. 2000. № 18. С. 49-56., с. 49.

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст.35.

⁴ Калініна А. В. Парадокси життя, або кілька слів про латентність домашнього насильства. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с. 74.

⁵ Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А.Й. Капської. К. : ДЦССМ, 2004. 246 с.

– зниження рівня життя частини населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість¹. Бова А. до **загально-кримінологічних** чинників і супутніх домашньому насильству соціально-негативних явищ відносить: погіршення і нестабільність соціально-економічного життя; скорочення кількості робочих місць у виробництві та пов'язане з цим безробіття; поширеність у засобах масової інформації, перш за все на телебаченні, пропаганди насильства та жорстокості, деструктивний вплив відеопродукції; поширення алкоголізму та наркоманії; укорінення в суспільній свідомості цільової настанови на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, певний ідеологічний вакуум та криза моральності; зменшення рівня солідарності сім'ї; слабку дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, загалом матеріальна залежність жінок від чоловіків². Отож, фахівці різних галузей знань, які вивчали домашнє насильство не дійшли єдиної думки щодо системи його причин та передумов, їх видів та критеріїв класифікації.

Експерти Міністерства освіти і науки України систематизують причини, що призводять до домашнього насильства та виділяють наступні їх види: **соціальні** (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки); **економічні** (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно – відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття); **психологічні** (стереотипи поведінки); педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової); **соціально-педагогічні** (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини); **правові** (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї – як до власності; недостатня правова свідомість); **політичні** (схильність до гендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків); **соціально-медичні** (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо); **фізіологічні та медичні** (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо)³. Вважаємо зазначений підхід повним та системним.

Серед головних причин домашнього насильства відзначають: алкоголізм когось із членів родини; безкарність; виховання батьків, а також жорстокість, пережита або бачена в дитинстві⁴; психічні відхилення та захворювання; низький рівень культури та нехтування нормами моралі; незадоволеність життям; прагнення до приниження та контролю над членом родини; дискримінація за ознакою статі; низький соціальний та фінансовий стан у родині; фізична та емоційна уразливість одного з членів родини⁵. Важливою причиною домашнього насильства є економічна нестабільність у державі, оскільки, найчастіше насилля має місце саме через незадоволеність у матеріальному стані та соціальному благополуччі. Це призводить до психологічного дискомфорту, депресії, а наслідком вже є вчинення різних видів домашнього насилля по відношенню до членів своєї сім'ї⁶. В державах, що переживають кризу та політичну не стабільність домашнє насильство прогресує.

Так, в Україні ці проблеми ускладнюються ще й наявністю збройного конфлікту у східних регіонах держави, адже в таких ситуаціях завжди зростає кількість випадків сексуального насильства, включаючи зґвалтування. Крім того, оскільки гуманітарна ситуація в областях Східної України продовжує погіршуватися, випадки гендерного насильства лише зростатимуть – як в регіонах, де відбувається конфлікт, так і на решті території України. Останнє також може бути викликано процесом ротації учасників АТО при поверненні їх додому, оскільки вони потребують професійної психологіч-

¹ Сукмановська Л. Домашнє насильство: дослідження актуальної проблеми сьогодення. Юридичний вісник. 2014. №4. С.215-219.

² Бова А. А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. Український соціум. 2005. № 1 (6). С. 15.

³ Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України. К., 2018. 86 с.

⁴Циганчук Т. В., Лях Д. Д. Причини та наслідки насильства над жінкою в сім'ї. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3530/1/2.pdf>

⁵ Шрамко С. С. Щодо об'єктів запобіжного впливу у сфері протидії домашньому насильству. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с. 171

⁶ Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект. дис. ... докт. юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с., с. 322

ної допомоги для подолання агресії, обумовленої військовими діями¹. Загалом, вплив конфлікту на примноження випадків ГОН ускладнюється ще й тим, що останнє використовується як метод ведення війни та дестабілізації ситуації.

Безперечно, у ланцюгу детермінантів домашнього насильства не останнє місце посідають організаційно-управлінські недоліки діяльності Національної поліції, соціальних служб, закладів охорони здоров'я, індивідуальні проблемами учнів з боку педагогів і викладачів навчальних закладів. Мають місце й інші, не менш значущі, детермінанти, що продукують та зумовлюють цілий комплекс кримінальних правопорушень, що охоплюються поняттям домашнього насильства². Причиною латентності домашнього насильства, його примноження та поширення є недовіра жертв до правоохоронної та правозахисної систем.

Часто виправдання насильства є наслідком гендерних стереотипів, які майже не змінилися протягом останніх років. Якщо чоловік вважає, що жінка не справляється із відведеною їй роллю, скажімо, домогосподарки, переступає установлені межі чи ставить під сумнів його права, ставиться до нього, з його суб'єктивної точки зору, неповажливо, то він може відповісти насильством³. Кривдники чинять домашнє насильство, коли вірять, що воно є дозволеним, прийнятним, узаконеним, чи про нього не буде повідомлено. Багато людей не усвідомлюють себе як кривдників чи жертв, розглядаючи здійснене як сімейний конфлікт, що вийшов з-під контролю⁴. У державах з високим рівнем гендерної рівності та гендерного паритету, домашнє насильство має порівняно нижчий рівень, ніж у державах з прогресуючою гендерною сегрегацією.

В більшості випадків насильству над членами сім'ї сприяла перевага злочинця у фізичній силі над потерпілим; відсутність осіб, які могли би завадити злочину; наявність співучасників; наявність у винного знаряддя злочину; специфічні поведінкові стратегії – слідування традиційним поглядам щодо своєї ролі в сім'ї, незвертання уваги на прояви жорстокості до шлюбу чи в інших сферах життєдіяльності, пробачення насильства або nereагування на насильство, повернення до насильницьких стосунків; безпорадний стан потерпілого⁵. Проте, найбільшу шкоду приносять саме стереотипи про домашнє насильство про те що, це правопорушення є закритою, приватною темою, яка не може розгосуватися.

Стереотипи є спрощеною формою оцінки та реагування на домашнє насильство. До найпоширеніших стереотипів про домашнє насильство відносять наступні: жінка сама провокує насильство щодо себе; домашнє насильство вчиняють тільки чоловіки; звертатися за допомогою це – сором, не варто виносити приватні справи на громадський розсуд; насильство вчиняють люди з низьким майновим станом, негативним способом життя; домашнє насильство вчиняється лише в неблагополучних родинах; звалтування чоловіком дружини – це злочин. В зазначених стереотипах помітні гендерні аспекти та відсутня будь-яка обґрунтованість.

Стереотипи, в тому числі і щодо домашнього насильства, існують за певними законами, одним із них є закон збереження стереотипів, який проявляється у тому, що стереотипи можуть відтворюватися через такі елементи духовного життя, як: традиції, звичаї, система виховання, освіти, навіть тоді, коли матеріальні умови життєдіяльності людини, що їх породили, вже суттєво змінилися. Сила духовного чинника досить велика і їй можна протиставити лише таку нову реальність, яка потребує свідомості та поведінки, адекватних іншим програмам взаємодії людини з середовищем її існування. Якщо колишній стереотип продовжує активно відтворюватися, то він починає гальмувати самі зміни, які відбуваються у системі практичних відносин людей та створеним людством сві-

¹ Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки. Київ, 2017. 264 с., с.14

² Колодяжний М. Г. Стратегії запобігання домашньому насильству в Україні. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с.97

³ Сукмановської Л. Домашнє насильство: дослідження актуальної проблеми сьогодення. Юридичний вісник. 2014. №4. С.215-219.

⁴ Кучерук К. І. Насильство у сім'ї – цивільно-правові аспекти. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с. 101.

⁵ Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с., с. 192

том матеріальної та духовної культури¹. Це ж правило діє і у випадку з домашнім насильством. Тому, у механізмі запобігання і протидії домашньому насильству чи не домінуюче місце має займати діяльність з подолання, зміни, усунення стереотипів що оточують це явище. А ні досконале законодавство, а ні ефективна інституційна система не забезпечать зниження латентності домашнього насильства, якщо жертва буде відчувати суспільний осуд, а дії кривдника будуть систематично виправдовувати.

Вивчення ситуації рівня сімейного насильства у різних країнах свідчать, що його наслідками можуть бути: загроза життю і здоров'ю особи чи завдання психологічної травми, яка в подальшому може негативно вплинути на сімейне життя жертви. Особливо тяжкі наслідки насильство завдає особистості дитини, яка стала його свідком або жертвою². Наслідки домашнього насильства впливають на подальше життя жертви – на фізичне та психічне здоров'я, емоційний стан і самооцінку, якість життя людини загалом.

З метою запобігання і попередження домашнього насильства, а також подолання його наслідків держави намагаються розробити ефективну нормативно-правову основу та побудувати дієву інституційну систему.

На міжнародно-правовому рівні використовуються терміни «насильство в сім'ї», «домашнє насильство», «насильство в родині». В більшості документів воно визначається як вид гендерно обумовленого насильства. Проте, порівняно з такими правопорушеннями як торгівля людьми, зґвалтування та дискримінація, домашнє насильство не знаходило широкого відображення в універсальних та регіональних міжнародних актах аж до 2011 року.

Міжнародні стандарти запобігання та протидії домашньому насильству прямо чи опосередковано закріплені в таких міжнародних актах як: Загальна декларація прав людини від 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 1949 р., Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів від 1974 р., Конвенція ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) від 1979 р., Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про рівноправність жінок та чоловіків» від 1988 р., Декларація ООН про викорінення насилля стосовно жінок від 1993 р., Декларація Тисячоліття ООН від 2000 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція) від 2011 р., Пекінська декларація від 1995 р., Конвенція про права дитини від 1989 р. та ін.

На основі зазначених документів розвивається національне законодавство України щодо домашнього насильства.

Основою правового забезпечення протидії і запобігання домашньому насильству є Конституція України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3)³.

Всі закони України у цій сфері можна поділити на групи залежно від предмету правового регулювання:

- **закони, що забезпечують гендерну рівність та протидію гендерно обумовленому насильству:** «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р., «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 09.08.2013 р. та ін.

- **закони, що безпосередньо спрямовані на запобігання і протидію домашньому насильству:** «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 02.02.2018 р., «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р., «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р., «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 та ін.

- **закони, що передбачають відповідальність за домашнє насильство:** Кримінальний кодекс України від 29.06.2001 р., Кодекс України про адміністративні правопорушення від 18.12.1984 р., Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. та ін.

- **закони, що регулюють діяльність суб'єктів запобігання і протидії домашньому насильству:** «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» від 12.05.1997 р., «Про місцеві державні

¹ Блинова О. Є. Роль соціальних стереотипів у регуляції поведінки особистості. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. 2013. Т. 2. №10(91). С. 37-41., с. 37.

² Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / За заг. ред. А. О. Галає. К.: КНТ, 2014. 160 с.

³ Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141

адміністрації» від 28.05.1999 р., «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р., «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. та ін.

З метою реалізації положень зазначених законів сформована система підзаконних нормативно-правових актів. Основними суб'єктами підзаконної нормотворчості у сфері запобігання і протидії домашньому насильству є Кабінет Міністрів України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України та Міністерство охорони здоров'я України. Переважна більшість підзаконних нормативно-правових актів присвячена процедурним аспектам реагування суб'єктами на випадки домашнього насильства. Серед них:

- **акти Кабінету Міністрів України:** Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року» від 10 жовтня 2018 р. № 728-р; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 658; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» від 3 жовтня 2018 р. № 800; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 655; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 654;

- **акти профільних міністерств:** Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типової програми для кривдників» від 01.10.2018 № 1434; Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України» від 25.02.2019 № 124; Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника» від 01.08.2018 № 654; Наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» від 13.03.2019 № 369/180; Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги» від 01.02.2019 № 278;

- **акти місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування** тощо.

Не зважаючи на суттєві зрушення щодо правового та інституційного забезпечення запобігання і протидії домашньому насильству, які розпочались на початку 2017 року і тривають донині, більшість експертів визнають їх недостатніми. Перш за все, потребує ратифікації вже згадана Стамбульська конвенція та внесення відповідних доповнень у чинне законодавство.

